

MỐI QUAN HỆ GIỮA LỜI CA VÀ NHẠC TRONG DÂN CA BẮC TRUNG BỘ

RELATIONSHIP BETWEEN LYRIC AND MUSIC IN NORTH CENTRAL FOLK SONG

*PHẠM HOÀI PHƯƠNG**

TÓM TẮT: Dân ca Bắc Trung Bộ xuất phát từ hoạt động kinh tế, sinh hoạt văn hóa của cư dân vùng Bắc Trung Bộ, dân ca Bắc Trung Bộ không chỉ sinh động về nội dung mà còn phong phú về điệu thức. Dân ca Bắc Trung Bộ là di sản văn hóa phi vật thể biểu thị tinh thần lạc quan, sức sống mãnh liệt của người dân Bắc Trung Bộ và là viên ngọc quý trong kho tàng dân ca Việt Nam.

Từ khóa: dân ca; lời; nhạc; Bắc Trung Bộ.

ABSTRACT: North Central Coast folk songs derive from economic and cultural activities of the North Central region's residents, North Central Coast folk songs are not only lively in content but also rich in rhythm. North Central Coast folk songs are intangible cultural heritage representing the optimistic spirit, intense vitality of the North Central people and precious jewel in the treasure of Vietnamese folk songs.

Key words: folk song; lyric; music; North Central Coast.

1. ĐẶT VẤN ĐỀ

Theo hệ thống phân vùng địa lý Việt Nam, Bắc Trung Bộ là khu vực chuyển tiếp giữa Bắc Bộ và Nam Trung Bộ, bao gồm các tỉnh: Thanh Hóa, Nghệ An, Hà Tĩnh, Quảng Bình, Quảng Trị, Thừa Thiên Huế. Bắc Trung Bộ là một trong những trung tâm văn hóa quan trọng của nước ta, nơi có nhiều di sản văn hóa thế giới như: Thành Nhà Hồ, Thanh Hóa, Quần thể di tích cố đô Huế, Nhã nhạc cung đình Huế. Ngoài ra, còn có nhiều danh lam thắng cảnh, di tích lịch sử được xếp hạng quốc gia như: Đền tế Nam giao Tây đô (Thanh Hóa), Làng Sen (Nghệ An) quê hương Chủ tịch Hồ Chí Minh, Khu lưu niệm Đại thi hào Nguyễn Du (Hà Tĩnh), di tích lịch sử Thành cổ Quảng Trị... Để có được những thành tựu về văn hóa, chính là nhờ những người dân nơi đây bao đời vun đắp công sức, hy sinh xương máu và giữ gìn để lưu truyền cho con cháu mai sau mà trong đó phải nói đến dân ca Bắc Trung Bộ.

Dân ca là một trong những loại hình nghệ thuật đã đi vào đời sống tinh thần, tham gia vào sinh hoạt, lao động hằng ngày của nhân dân, trở thành suy nghĩ, rung động của tâm hồn con người từ thế hệ này qua thế hệ khác. “Các bài dân ca đều có mối quan hệ rất chặt chẽ với nhịp điệu trong thơ ca. Giai điệu, nhịp điệu của nhạc được xây dựng trên nhịp điệu của thơ ca mà trong đó, sự phân ngắt của lời ca chính là cơ sở của phân ngắt nhịp điệu trong âm nhạc” [4, tr.133]. Âm nhạc trong dân ca được xây dựng trên cơ sở những đặc trưng của ngôn ngữ dân tộc như sáu thanh trong ngôn ngữ, giọng phát âm, trọng âm, thể thơ, ca dao, tượng thanh, gieo vần nhưng đã được nâng cao bằng thủ pháp riêng (thang âm, điệu thức). Âm nhạc là một yếu tố giữ vai trò quyết định không những đối với sự hình thành của dân ca mà còn giữ vai trò quan trọng về màu sắc địa phương của dân ca. Trong kho tàng dân ca Việt Nam, có thể nói dân ca Bắc Trung Bộ có những đóng

(*) ThS. Trường Đại học Văn Lang, phuong.ph@vlu.edu.vn, Mã số: TCKH31-17-2022

góp to lớn về thể loại (Hò, Vè, Ví, Nam Ai, Nam Bằng, Lưu Thủy, Lý, Kim Tiền...) và màu sắc phong phú của mỗi thể loại mang dấu ấn đậm nét dân ca địa phương.

2. NỘI DUNG

2.1. Nội dung dân ca Bắc Trung Bộ

Định nghĩa: Dân ca là những bài hát cổ truyền do nhân dân sáng tác, được lưu truyền từ thế hệ này đến thế hệ khác và được nhân dân ca hát theo phong tục tập quán của từng địa phương, dân tộc [2, tr.11].

Dân ca được hình thành và gìn giữ từ những yếu tố địa lý, cảnh vật thiên nhiên, môi trường sống, trong lao động, phong tục tập quán, nghi lễ tín ngưỡng, tôn giáo. Kết hợp với phát âm mang sắc thái địa phương rõ ràng. Chính giọng nói của cư dân ở mỗi địa phương là yếu tố quan trọng làm tăng sự phong phú của giai điệu và tô đậm sắc thái địa phương trong dân ca của chúng ta. Mảnh đất Bắc Trung Bộ do địa lý với những yếu tố khí hậu khắc nghiệt: nắng mưa, bão lũ thường xuyên, người dân nơi đây với tinh thần anh dũng kiên cường luôn chống chọi bão giông, bấp bênh, bấp đất, xây dựng quê hương đẹp giàu. Tình yêu quê hương được người dân nơi đây thể hiện qua thơ, ca dao, dân ca, hò, vè... Những lời hát của dân ca đều xuất phát từ vốn văn học dân gian, một kho tàng phong phú cung cấp nhựa sống cho dân ca Việt Nam. Trong quá trình phát triển dân ca, ông cha ta đã phả lời vào một số làn điệu có sẵn đang lưu truyền và cứ như thế, tạo thành một mối quan hệ gắn bó khăng khít giữa lời ca và nhạc trong các điệu dân ca như bài “Ví dò đưa - dân ca Nghệ Tĩnh” có màn đối đáp của đôi trai gái:

Nam: *Anh đến giàn hoa thì hoa đã nở
Anh đến bến đò thì đò đã sang sông
Đến em em đã lấy chồng*

Yêu anh như thế hỏi mặn nồng lấy chi

Nữ: *Anh đến giàn hoa, hoa đến thì hoa nở*

Anh đến bến đò thì đò đầy đò phải sang sông

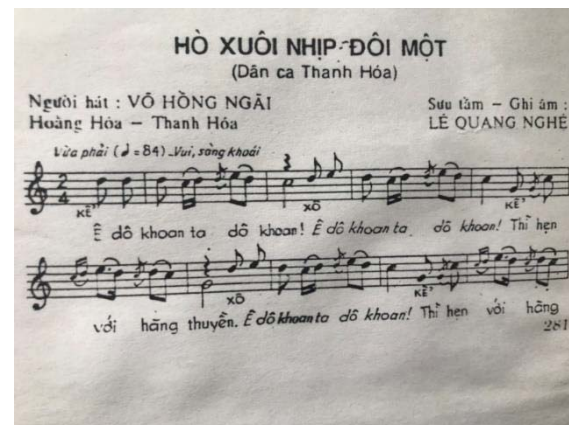
Đến duyên em phải lấy chồng

Trách nhau chỉ lắm cực lòng nhau thêm

Dân ca Bắc Trung Bộ phong phú về làn điệu như: *Hò (hò Ví giặm, hò Mái Nhì, hò sông Mã, hò Khoan), Nam Ai, Nam Bằng, hát Ru, Kim Tiền, Lưu Thủy, bình bán, hò Quảng, lý Tiểu khúc, lý Hoài xuân, Lý Hoài nam...* các hình thức hát dân ca cũng có nhiều sinh động, phong phú như: hát đối đáp, “kê” và “xô”, hát đồng ca, hát múa.

Hát đối đáp: là một hình thức sinh hoạt nghệ thuật để đôi bên trai gái giao duyên, ở Nghệ An, Hà Tĩnh, các phường thường hát trong những khi lao động (làm bông, kéo sợi, hoặc trong những buổi cùng xuôi ngược chợ búa hoặc trong những khi cùng đi lên rừng kiếm củi...).

Kê và Xô: là hát luân phiên xen kẽ giữa một người hát “kê” và tập thể hát “xô” đồng ca. Hình thức này có trong nhiều bài dân ca lao động như: Hò Xay lúa, hò Hụi, hò Nện. Những điệu hò lao động dưới nước như: hò Vượt thác, hò Đường trường, hò Cặp bến... những người “kê” và “xô” đều đang lao động trong những công việc nặng nhọc, họ dùng tiếng hát với những nhịp điệu tiết tấu rõ ràng, hình thức hát luân phiên xen kẽ “kê” và “xô” làm cho buổi lao động vừa đạt được hiệu quả cao vừa động viên tinh thần hưng phấn, thoải mái trong quá trình lao động.

Hình 1. Lời hát “kê” và “xô” dân ca Thanh Hóa [3, tr.281]

Hát múa: là một sinh hoạt nghệ thuật tổng hợp (vừa ca hát vừa nhảy múa) thường thấy trong

các cuộc vui ngày hội, ngày lễ truyền thống, được nhân dân rất ưa chuộng như: hát múa Đền (Thanh Hóa), *hát múa Chèo Chải* (Hoàng Hóa - Thanh Hóa), *hát múa Sắc bùa* theo tiết tấu (trống cơm, trống con, sênh tiền (Nghị Xuân - Hà Tĩnh).

Yếu tố địa lý, môi trường sống, cảnh vật thiên nhiên đã là mẹ hiền nuôi dưỡng che chở con người. Những cánh đồng lúa chín vàng, đàn cò trắng dập dìu vỗ cánh, những nương dâu bãi mía ven sông, đàn cá bơi lội cùng thuyền bè xuôi ngược trên những dòng sông bên lở bên bồi. Tình yêu thiên nhiên là những đề tài phong phú tưới mát cho tâm hồn dân ca, là hình tượng nét nhạc trong những bài dân ca. Sự nhuần nhị khi phổ lời cho bài dân ca, ông cha ta đã có chú ý đến gieo vần để lời ca đều có chất thơ dễ nhớ, dễ thuộc như trong *tổ khúc “Múa đèn”* dân ca Thanh Hóa:

*“Lên chùa bẻ một cành sen
Ăn cơm bằng đèn đi cây sáng trắng
Ba cô có hẹn cùng chăng
Thấp đèn ta sẽ chơi trăng ngoài thềm
Cầu cho trong âm ngoài êm...”*

2.2. Mối quan hệ giữa lời ca và nhạc trong dân ca Bắc Trung Bộ

2.2.1. Cấu trúc làn điệu

Làn điệu: là một thể loại âm nhạc cổ truyền lưu truyền trong dân gian. Dân ca có nhiều làn điệu được thể hiện có hoặc không có nhạc của các dân tộc Việt Nam do chính người dân tự sáng tác theo phong tục, tập quán. Các làn điệu dân ca thể hiện phong cách bình dân sát với cuộc sống lao động. Trong số những bài dân ca thể một đoạn, nhiều bài được bố cục chặt chẽ, cấu trúc câu nhạc cân đối, chủ đề âm nhạc đẹp như bài *Lý Hành vân* (dân ca Quảng Trị - Thừa Thiên) hoặc để nhấn mạnh tình cảm nhớ thương của người yêu mà câu 8 được kéo dài trong câu hò *Mái Nhì* [6, tr.4]:

*Chiều chiều trước bến Văn Lâu
Ai ngồi, ai câu, ai sầu, ai cảm
Ai thương, ai thăm, ai nhớ, ai trông?
(Chiếc) thuyền ai thấp thoáng bên sông*

*Đưa câu mái đẩy trạnh lòng nước non!
(dân ca Quảng Trị - Thừa Thiên)*

2.2.2. Thang âm

Dân ca Việt Nam có rất nhiều kiểu gam - điệu thức nhưng phổ biến nhất vẫn là gam 5 cung (ngũ cung: Hò, Xự, Xang, Xê, Cống, tương ứng với cách ghi âm sang nhạc 5 dòng là: Đô, Rê, Fa, Son, La), trong đó loại gam 5 cung không có nửa âm là phổ thông trong dân ca người Việt như bài *Lý Giao duyên* (dân ca Quảng Trị - Thừa Thiên). Nếu lần lượt chuyển đổi vị trí âm gốc trong gam 5 cung này, chúng ta có một hệ thống điệu thức với 5 cách: Cách 1: Đô, Rê, Fa, Son, La; Cách 2: Rê, Fa, Son, La, Đô; Cách 3: Fa, Son, La, Đô, Rê; Cách 4: Son, La, Đô, Rê, Fa; Cách 5: La, Đô, Rê, Fa, Son.

Đề pha màu sắc âm nhạc trong từng đoạn, từng bài, ông cha ta đã dùng phối hợp hai kiểu điệu thức 5 cung không có nửa âm trong một bài. Sử dụng điệu thức 5 cung không có nửa âm và điệu thức 5 cung có nửa âm là những điệu thức phổ biến trong dân ca Bắc Trung Bộ nói riêng và dân ca Việt Nam nói chung. Trong điệu *Hò xuôi dòng* (dân ca Thanh Hóa), ở đầu những câu tập thể xô “Dô khoan dô huây”, tiếng xô có hai nốt nhạc (Rê, Mi) chồng lên nhau thành một hợp âm nốt dưới cách nốt trên một quãng 2 trưởng [5, tr.8].

2.2.3. Mối quan hệ giữa lời ca và nhạc trong dân ca Bắc Trung Bộ

Từ cấu trúc làn điệu và thang âm của dân ca Bắc Trung Bộ, ngữ điệu trong dân ca của địa phương đã kết hợp nhuần nhuyễn với âm điệu truyền thống bằng những tiếng đệm trong dân ca như: “*U xáng u xáng u liu công...*”; trong bài *Đò đưa dân ca Thanh Nghệ Tĩnh*, hay: “*Ê dô khoan ta dô khoan*” trong bài *Hò xuôi nhịp* (dân ca sông Mã Thanh Hóa) hoặc “*hối lên là hối lên*” trong điệu hò *Giã thuốc* (dân ca Quảng Bình). Trong một số bài khác, tiếng đệm còn góp phần vào việc bố cục khúc thức, nó đảm nhận cả một đoạn nhạc, tạo thành phong cách riêng cho từng bài: hò Đưa linh (dân ca Quảng Bình),

Hò Mái Nhì, Hò Mái nện (dân ca Quảng Trị - Thừa Thiên). Nếu không tính những chữ đệm, ta sẽ thấy bài *Lý Hoài nam* [1, tr.128] dưới đây là câu thơ lục bát: *Chiều chiều dất bạn qua đèo/Chim kêu bên nó vượn trèo bên kia.*

Hình 2. Lý Hoài nam [1, tr.128]

Bài Lý sử dụng thang 5 âm, giai điệu buồn man mác da diết nhớ thương. Sự ứng dụng của thang âm, điệu thức trong dân ca Bắc Trung Bộ đã làm nổi bật nét đặc trưng của vùng miền và dựa trên những làn điệu dân ca, các nhạc sĩ chuyên nghiệp, các nhà sưu tầm âm nhạc đã phổ lời mới để dân ca được nuôi dưỡng và phát triển phù hợp với cuộc sống ngày nay như bài: “Trông cây lại nhớ đến Người” của Đỗ Nhuận dựa theo dân ca Nghệ Tĩnh.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

- [1] Đào Ngọc Dung và Quang Phác (2001) *Dân ca Việt Nam*, Nxb Hà Nội.
- [2] Phạm Phúc Minh (1994), *Tìm hiểu dân ca Việt Nam*, Nxb Âm nhạc, Hà Nội.
- [3] Phạm Phúc Minh (1994), *Tìm hiểu dân ca Việt Nam*, Nxb Âm nhạc, Hà Nội.
- [4] Phạm Hoài Phương (2019), *Mối quan hệ giữa lời ca và nhạc trong các điệu Lý Nam Bộ*, *Tạp chí Khoa học Văn Lang*, số 16.
- [5] Nhiều tác giả (1961), *Dân ca Thanh Nghệ Tĩnh*, Nxb Âm nhạc, Hà Nội.
- [6] Nguyễn Viêm, Đào Việt Hưng (1960), *Dân ca Quảng trị - Thừa Thiên* (1960), Nxb Âm nhạc, Hà Nội.

Ngày nhận bài: 30-11-2021. Ngày biên tập xong: 20-12-2021. Duyệt đăng: 12-01-2022

3. KẾT LUẬN

Mối quan hệ giữa lời ca và nhạc trong các làn điệu dân ca Bắc Trung Bộ là sự gắn kết của tâm hồn và tình yêu quê hương đất nước từ ngàn đời. Quy luật kế thừa và phát triển di sản văn hóa nghệ thuật dân tộc cổ truyền là quy luật phổ biến. Việc kế thừa và phát triển để vẫn giữ được bản sắc dân tộc vừa phù hợp với tinh thần đổi mới và tính thẩm mỹ của nhân dân ta hiện nay là rất cần thiết. Trong thời đại kỹ thuật số, nếu chúng ta không nắm vững vốn văn hóa nghệ thuật dân tộc, vốn dân ca thì nền âm nhạc của chúng ta dễ bị mất phương hướng và không còn giữ được bản sắc dân tộc truyền thống tốt đẹp của mình. Chính vì thế trong những năm qua dưới ánh sáng Đường lối văn nghệ của Đảng ta, đội ngũ những người làm công tác âm nhạc và những người yêu thích âm nhạc đã khắc phục nhiều khó khăn để sưu tầm, nghiên cứu, kế thừa và phát triển vốn dân ca, dân nhạc cổ truyền. Đã sáng tác được nhiều bài hát, bản nhạc mang đậm đà bản sắc dân tộc trong đó có những làn điệu dân ca Bắc Trung Bộ. Tạo nên sự phong phú đa dạng một phong cách rất Việt Nam cả về sáng tác và biểu diễn, cả về thanh nhạc và khí nhạc như: nghệ sĩ thổi sáo trúc Đinh Thìn với điệu Lý Hoài nam, hòa tấu nhạc cụ dân tộc bài: Lưu Thủy, Kim Tiền. Những tác phẩm đó đã được đông đảo nhân dân trong nước yêu quý, đón nhận và gây được nhiều tiếng vang, nhiều ấn tượng, tình cảm tốt đẹp đối với bạn bè khắp năm châu và kiều bào ta ở nước ngoài trong các cuộc Liên hoan âm nhạc trên thế giới.